Familjen Bagges sedeltryckeri 1868-1892

a v Peter Lorentzon

Bagges Sedeltryckeri är ett namn som klingar välbekant för många samlare. Den närmare kännedomen om familjen och deras verksamhet tycks däremot vara mindre utbredd. Bakom namnet döljer sig ett tryckeri som i närmare 50 år tryckte Sveriges samtliga frimärken. Från början var det ett rent familjeföretag, men efter en ombildning till aktiebolag 1892 upphörde också ägarskapet. Senare övertogs bolaget av AB Sveriges Litografiska Tryckerier, nuvarande Esselte. Denna artikel handlar huvudsakligen om familjen Bagges tid som frimärksleverantör åt det svenska postverket.

PETER LORENTZON, född 1949 i Eskilstuna, utbildad tandtekniker 1969, bedrev eget laboratorium inom protetik och tandreglering från 1976 fram till pensioneringen. Han har ett mångårigt intresse för svensk filateli och posthistoria med särskild inriktning på avarter, feltryck och trycktekniik under åren 1872 – 1920. Forskningen har resulterat i föredrag och ett 40-tal artiklar.

Skeppsbron i Stockholm omkring 1890, platsen för familjen Bagges Sedeltryckeri åren 1868-1892.
Foto: Stockholms Stadsmuseum.

Bagge från Marstrand

Bagge är en gammal vitt utbredd släkt från Bohuslän vars äldste med visshet kände stamfader var Nils Fredriksson (1610-1668). Han var rådman och borgmästare i Marstrand och släkten Bagge skulle med tiden samla många framsynta och initiativrika personer med omvittnade insatser inom svenskt näringsliv. Släktträdet utgörs av tre huvudgrenar där Lorentz Bagge (1680-1742) bildar en gren av den andra huvudgrenen. Till denna hör också artikelns huvudpersoner, Jonas Bagge med sönerna Pehr-Olof och Jacob. Under 1800-talets andra del skulle de komma att bli högst delaktiga i utvecklingen och framställningen av Sveriges frimärken och helsaker.

Innovatören Jonas Bagge

Jonas Bagge föddes i Göteborg den 30 augusti 1800. Han var son till stadsarkitekten Benjamin Bagge och Gustava Regina f. Wallin, som fjärde barn i en syskonskara av nio. Uppväxttiden präglades av knappa levnadsförhållanden och hans utbildning varvades med praktiskt arbete och studier. Efter studentexamen i Uppsala 1820 och hovrättsexamen året efter blev han konstmästare vid Sala silvergruva 1822. Senare samma år avlade han bergsexamen i Falun där han också kom att arbeta som lärare och konstruktör. Han var

Jonas Bagge, foto från 1863, (privat ägo).

Sigill för Lorentz Bagge (1680-1742).

en synnerligen händig, kreativ och tekniskt begåvad person. Redan innan han vid unga år blev lärare vid Bergsskolan i Falun, konstruerade han flera maskiner, som visade sig ytterst effektiva. Bland annat konstruerades redskap för en förbättrad mynttillvekning.

Säkra sedlar

År 1832 ingick han äktenskap med Eva Carolina Billmansson. De fick sex barn tillsammans, där sönerna Pehr Olof och Jacob så småningom kom att gå i sin faders fotspår. Geijercitatet ”Från fäder är det kommet, till söner skall det gå” kunde inte passa bättre än just här. Det var emellertid på sedeltillverkningens område som Jonas Bagge skulle komma att göra sin största insats. Hans tekniska kunnande gjorde att bankofullmäktige anställde honom 1833 för att syssla med tillverkning av sedelpapper. På Tumba pappersbruk experimenterade han fram ett för sin tid överlägset sedelpapper i gult och blått som var sammansatt av tre lameller för bildande av vattenstämpeln. Det nya uthålliga och svårförfalskade papperet användes till svenska sedlar ända fram till slutet på 1930-talet. För detta hedrades Jonas Bagge med en profes-

Sedel tryckt av Riksbankens sedeltryckeri under Jonas Bagges tid.

sorstitel 1840. Han skulle med tiden även bli ledamot av Kungliga Vetenskapsakademien 1849 och riddare av Nordstjärneorden 1866.

Ansedd föreståndare

Av vänner och bekanta kallades Jonas Bagge kort och gott för "Tumba-Baggen". Han lämnade Bergsskolan i Falun för att anta riksbankens erbjudande att föreså Tumba pappersbruk. När han tillträdde tjänsten 1838 hade bruket 43.000 riksdaler i skuld; då han frånträdde 1852 gick verksamheten med cirka 60.000 rdr i vinst. Senare samma år tillträdde han den krävande befattningen som föreståndare för Riksbankens sedeltryckeri, en tjänst som han behöll fram till sin död 1869. Vid sidan om drev han också ett eget tryckeri, där huvudsakligen sedlar och obligationer trycktes. Vid den här tiden kunde bankerna ge ut sina egna sedlar. Från 1897 fick Riksbanken ensamrätt till sedelutgivning.

Frimärkstryckning på önskelistan

Jonas Bagge hade tidigt visat intresse för frimärksframställning. Redan 1855 skickades en offert till norska postverket när det blev aktuellt att ersätta 1855 års 4-skilling med en serie frimärken i nytt utförande. Vid det tillfället segrade dock P.A. Nymans förslag, som resulterade i framställningen av emissionen med Oscar I:s porträtt från 1856. År 1861 blev det åter dags för upphandling gällande frimärksframställning. Den här gången var det svenska postverket som infordrade anbud från intresserade tryckerier. Tre inkomna anbudsgivare finns diarieförda: Pehr Ambjörn Sparre, Pehr Olof Bagge och Carl Axel Nyman, samtliga från Stockholm. Postverket fattade då ett efter nutida sätt att se, anmärkningsvärt beslut då Sparre delgavs sina konkurrenters anbud. Två dagar senare inkom Sparre med ett nytt anbud, där tillverkningspriserna var kraftigt reducerade. Resultatet blev att postverket tecknade ett nytt, nu 10-årigt kontrakt, med Pehr Ambjörn Sparre. På Bagges sedeltryckeri kunde man återigen konstatera hur ett efterlängtat frimärksuppdrag gled dem ur händerna och ännu en gång fick man bida sin tid.

Provisorium

Kring årsskiftet 1861/62 inträffade något som kom att få framtida betydelse för familjen Bagge och i synnerhet för Pehr Olof. I ett kungligt brev den 9 november 1861 med-

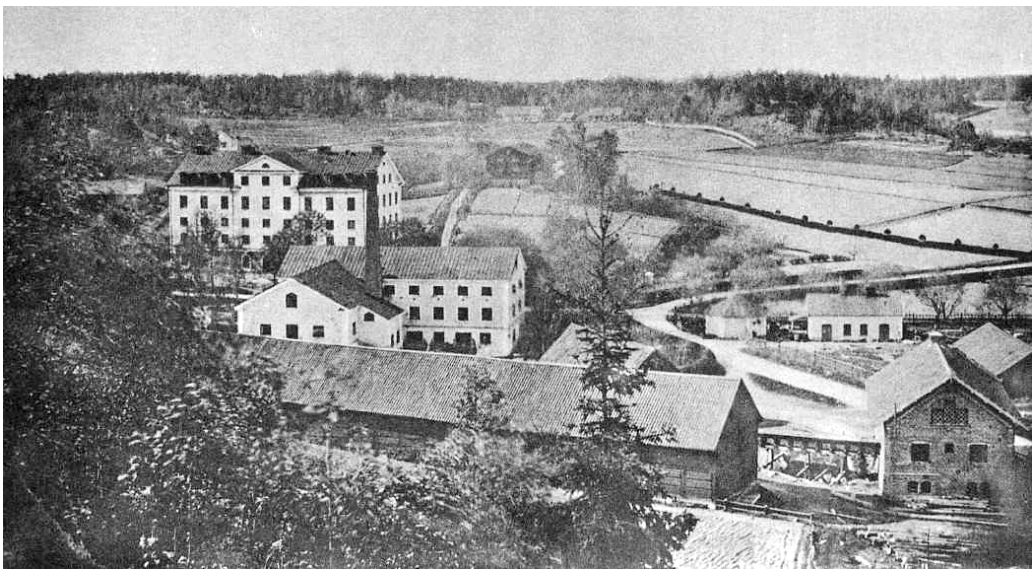

Tumba pappersbruk på 1870 talet. Bilden hämtad från boken "Riksbankens pappersbruk Tumba 1755 - 1955".

Provisoriskt frimärke
för 3 öre, utgivet 1862.

delades beslut, att postverket skulle anskaffa särskilda frimärken i valören 3 öre, som från 1862 års början skulle användas till lokalbrev men som även fick användas vid frankering av andra försändelser. På den knappa tiden av två månader var det naturligtvis omöjligt att framställa en ny frimärkstyp, varför man använde tryckplåtarna för det svarta lokalmärket till ett provisorium i brun färg tills vidare. Poststyrelsen var dock angelägen att snabbast möjligt skaffa fram mer lämpliga frimärken i valören 3 öre, frimärken som dessutom skulle utgöra en helt ny frimärkstyp.

Betydelsefull förslagsteckning

Överraskande snabbt hade styrelsen ett förslag till en ny frimärkstyp att förelägga kungen för godkännande. Redan 16 december sändes förslagsritningen till kungen över ett frimärke i valören 12 öre. Den var avsedd som modell dels till valören 3 öre, dels till nya frimärken i samma valörer som de kurserande vapenfrimärkena.

P. O. Bagges förslagsteckning till
ny frimärkstyp.

Den godkända originalritningen var inte, som många trott, utförd av Pehr Ambjörn Sparre utan av den då 28-årige Pehr Olof Bagge som vid den här tiden arbetade både i familjens tryckeri och som förste tryckare vid Riksbankens sedeltryckeri. Att han fått uppdraget att utarbeta en originalteckning kan synas märkligt, då Sparre bara några månader tidigare tecknat ett nytt långvarigt kontrakt med poststyrelsen. Möjligtvis kan ett av skälen varit kommunikationssvårigheter, då Sparre sedan hösten 1861 flyttat till Paris för gott och nu var ivrigt sysselsatt med en ny planerad frimärkstyp åt det franska postverket.

Heta känslor

Pehr Olof Bagge hade mycket snabbt tagit fram ett förslag med ett liggande lejon som motiv. På poststyrelsen var man väl bekant med hans konstnärliga läggning och nu när det uttryckligen ”brann i knutarna” att få fram ett nytt frimärke var det naturliga att anlita honom. När en oförberedd Sparre fick beställningen på tryckmaterial och gravyr utifrån en originalteckning av den unge Bagge, reagerade han snabbt. I en skrivelse till poststyrelsen levererade han sin beska

Pehr Ambjörn Sparre.
Målning av Louis Sparre i Postmuseum.

kritik mot bland annat bottentryckets färg, bokstävernas utformning och glorian kring lejonet. I samma promemoria bifogade han också sitt förslag till lejonmärke. När skrivelsen föredrogs vid poststyrelsen beslöt man att Bagge skulle delges den för möjlighet till yttrande. Hans svar lät inte vänta på sig och en från polemik utväxlades herrarna emellan. Poststyrelsen hade, trots Sparres protester, bestämt sig och han hade inget annat val än att underkasta sig beslutet att låta Bagge trycka den nya frimärkstypen, en förödmjukelse som han fick finna sig i.

Sparres förslagsteckning.

Pehr Olof Bagge 1833–1872

För Pehr Olof Bagge såg framtiden ljus ut. Han var född i Tumba 1833 och efter sin kansliexamen i Uppsala blev han extra ordinarie kanslist i finansdepartementet. Det var en titel som han skulle använda även sedan han kommit att helt ägna sig åt tryckeriverksamhet.

Bagge gifte sig 4 oktober 1863 med Henrika Ottiliana (Henrietta) von Fieandt. Med henne fick han fyra barn, där dottern Eva Bagge hade ärvt sin faders konstnärliga ådra och blev en känd bildkonstnär. Förutom tidigare nämnda förslagsteckning skulle flera viktiga sådana lämna Pehr Olofs hand åren runt 1870. Efter faderns död 1869 hade han ”ärvt” befattningen som föreståndare för Riksbankens sedeltryckeri. Jonas hade varit sjuklig under hela 1860-talet, så i praktiken var det Pehr Olof som förestod både det privata tryckeriet och Riksbankens tryckeri under denna tid. Trots sin unga ålder var han redan en erfaren och skicklig tryckteknikер.

Pehr Olof Bagge. Foto: Uppsala universitetsbibliotek.

Pehr Olof Bagges sigill på Riksbankens sedeltryckeri.

Nya tider

Åren kring 1870 blev en intressant och händelserik tid. För Kungliga Generalpoststyrelsen väntade många viktiga framtidsbeslut då frimärksförbrukning och posttjänster hade ökat kraftigt. En ny frimärkstyp med tydligare siffror än på de kurserande vapenfrimärkena stod återigen högt på prioriteringslistan. Här planerades även att de nya valörerna 6 öre och 1 riksdaler för korsband respektive paketporto skulle ingå. Under 1860-talets andra del hade starka krav framförts om frimärken med tydligare valör-

Frimärkena i vapentyp hade svårlästa siffror.

siffror. Kritik hade framförts från posttjänstemännens sida mot de små valörsiffrorna, speciellt de tvåsiffriga, som var svårlästa i eldsljus. Man hade även diskuterat en porträtt- eller siffertyp i relieftryck men av ekonomiska och praktiska skäl övergavs dessa planer.

Lejonfrimärkenas öde

Lejonfrimärkena, som delvis tillgodosett kritiken mot de små valörsiffrorna, var från början planerade att framställas i samtliga valörer, men blev av olika anledningar stoppade. Då de knappast kan räknas till våra vackrare frimärken så var det troligen estetiska synpunkter men framförallt ekonomiska skäl som fick styrelsen att avvakta. I kontraktet med frimärksleverantören Pehr Ambjörn Sparre fanns en klausul från 1861 som tillförsäkrade honom 500 riksdaler riksmynt för varje ny frimärksvalör han framställde. Det var en paragraf som i det här expansiva skedet skulle bli alltför kostsam. Ändringar av frimärkstypen måste därför vänta till poststyrelsen blivit löst från kontraktet och nya leveransanbud upprättats.

Det impopulära lejonfrimärket.

Pehr Olof Bagges förslagsmärken från 1870 i valörerna 6 öre och 1 riksdaler.

1871 års upphandling

Den 5 maj 1871 infordrade poststyrelsen anbud på tillverkning av frimärken i ny typ samt frankokuvert och brevkort. Sju tryckerier kände sig kallade och skickade in sina leveransanbud: P.O. Bagge, Edvard Scheutz, firman P.A. Nyman, J.G. Jansson och firman Schlachter & Seedorff, samtliga i Stockholm samt Daniel Heyman i Göteborg och Lithografiska AB i Norrköping. Flera förslagsritningar och essayer i boktryck och litografi presenterades för styrelsen, både tiden före och i samband med de inlämnade anbuden. Styrelsen visade särskilt intresse för Pehr Olof Bagges förslagsmärken i 6 öre och 1 riksdaler, troligen framställda under senare delen av 1870. Efter modifieringar av de slutligen antagna förslagen bifogades de troligen till Bagges insända leveransanbud.

Pehr Olof Bagges leveransanbud

I Pehr Olof Bagges anbud från den 14 augusti 1871 framgår att framställning av 1.000 frimärken kostade 25 öre ”utan tillsläppande av papper” och ”med papper” 30 öre. För 1.000 frankokuvert var kostnaden 1,75 kr utan och 5,50 kr med papper. För samma antal brevkort: 3,25 respektive 7,75 kr. Förutom de offererade och tilltalande priserna fanns ytterligare några händelser som talade till hans fördel. Den svenska poststyrelsen hade redan 1855 förmedlat familjen Bagges offert då norska postverket infodrade anbud. Man kände sedan lång tid till företagets önskan om frimärksframställning. Till det ska också läggas Pehr Olof Bagges erfarenheter som föreståndare och förste tryckare för Riksbankens sedeltryckeri. Det var tunga meriter som skulle beaktas av poststyrelsen.

Anbudet från Bagge var det i särklass förmånligaste och blev det vinnande med undantag för brevkort och frankokuvert. Poststyrelsen valde här Lithografiska AB i Norrköping som tillverkare av ämnena till helsakerna. Ett särskilt kontrakt tecknades däremot med Pehr Olof Bagge om påtryckningen av valörstämplarna. Övriga anbud

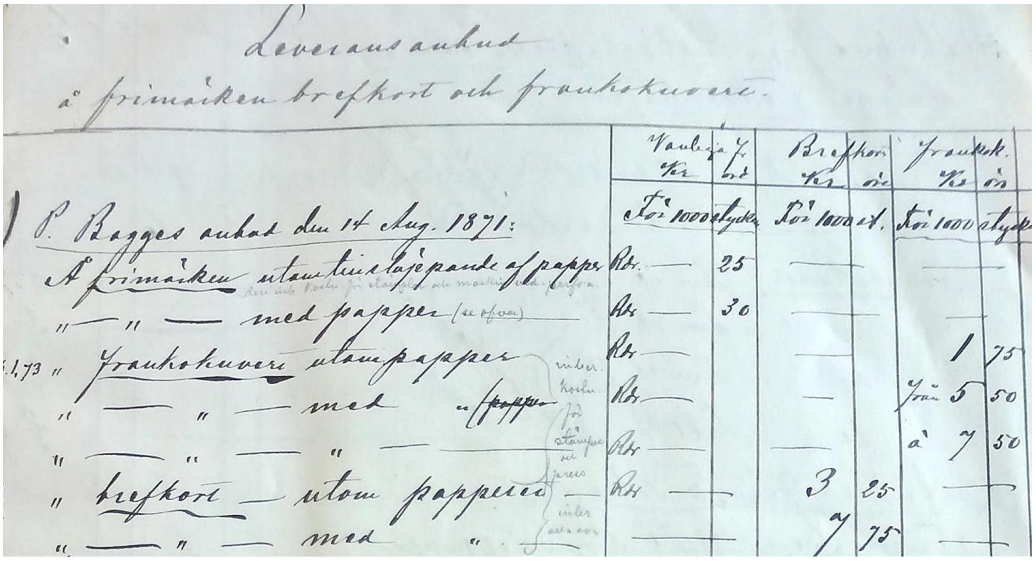

P. O. Bagges leveransanbud från 1871.

blev underkända på grund av antingen för höga priser, för sent inlämnade anbud eller missuppfattade anbudsvillkor. I Bagges anbud har styrelsen antecknat under de offererade frimärkspriserna ”den inberäknar kostnader för stämplar och maskin för perforering”.

Kontraktet

Kontraktet mellan generalpoststyrelsen och Pehr Olof Bagge undertecknades 21 oktober 1871 och började gälla från nästkommande år och fem år framåt. Statens närvaro manifesteras tydligt i kontraktet genom de 23 punkterna som reglerar postverkets rättigheter och leverantörens skyldigheter. Här stipuleras att Bagge själv skulle svara för allt tryckmaterial. Postverket hade dessutom rätt att efter kontrakttidens inlösa dessa efter avräkning med en tiondel för varje använt år. Vidare framgår det att Bagge skulle stå för alla maskiner och nödvändiga redskap och material för framställningen. Även bestämmelser kring bland annat förvaring av plåtar, moderstämplar och frimärkspapper, liksom hantering och paketering av frimärkskartor och helsaker regleras noggrant. Dessa skulle jämte perforeringsmaskinen förvaras inlåsta med två olika lås, där leverantören och en av generalpoststyrelsens utsedd tjänsteman skulle ha varsin nyckel.

Regler och tillämpning

Postverket skulle hålla med perforeringsmaskin med tillhörande press till anvisad lokal i Posthuset. Perforering och färgstämpling av brevkort och frankokuvert skulle också ske under tillsyn av den eller de tjänstemän som kungliga styrelsen utsett. Kontrollanterna skulle ha oförhindrat tillträde för att övervaka framställningen närhelst generalpoststyrelsen så önskade, såväl i posthuset på Lilla Nygatan som i Bagges lokaler på Skeppsbron 40. Pappershanteringen ägnades stor vikt i kontraktet. Postverket tillhandahöll frimärkspapper, men i den händelse ett ark saknades eller förstörts under tryckning som inte gick att redovisa som makulatur, blev påföljden kännbar. Bagge blev skyldig en ersättning beräknad efter 100 frimärken av högsta valör för varje ”felande blad”. Då högsta valören var en riksdaler kunde det bli en dyrbar historia. Ett saknat ark kostade således 100 kronor i böter, vilket ska jämföras med den ersättning av 25 öre som Bagge erhöll för 10 stycken tryckta kartor. Ingen tvekan om att det var ”hårda bud” som gällde.

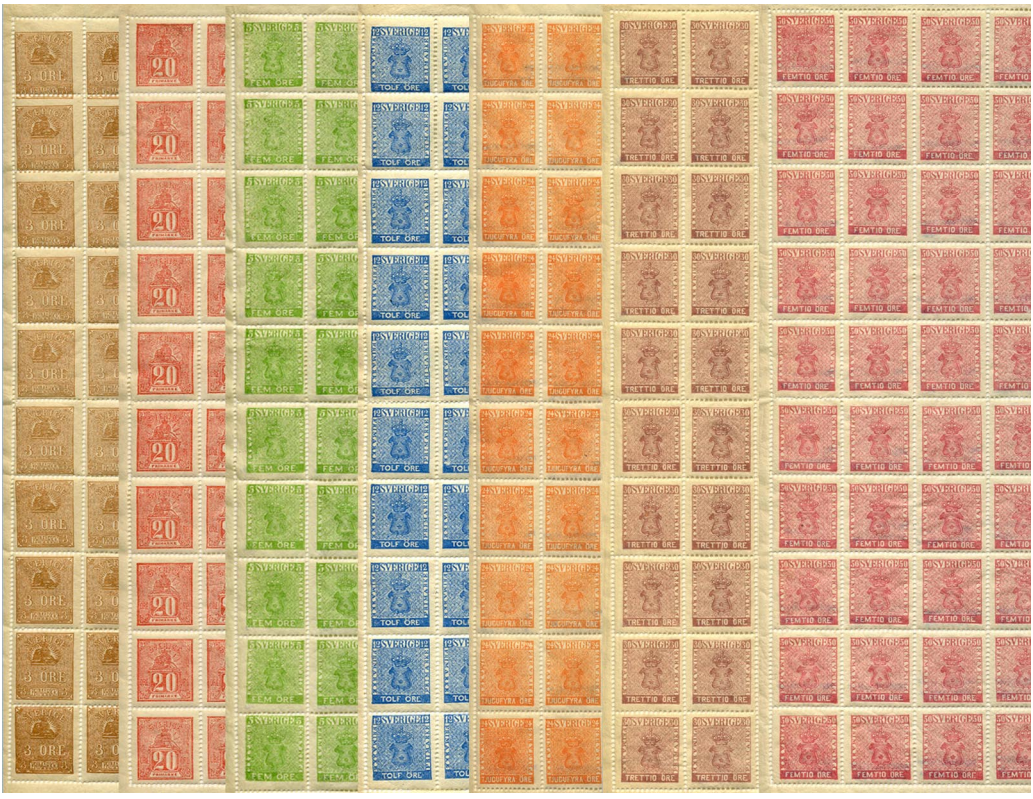

De sista vapen- och lejonfrimärkena trycktes på Bagges sedeltryckeri under våren 1872.

Effektiv tryckning

Inför leverantörsskiftet flyttades nu maskiner och material över från Sparres lokaler på Övre Bangränd 8 till Bagges officin på Skeppsbron 40. De första uppdragen till postverket blev att expediera de sista beställningarna av vapen- och lejonfrimärken. Under tiden februari till maj 1872 skedde 14 leveranser till frimärksförrådet i samtliga valörer utom 9 och 17 öre som hade upphört att tillverkats. Den sista leveransen på cirka 380.000 exemplar av vardera 12 öre vapen och 3 öre lejon den 30 maj 1872 innebar det definitiva slutet för dessa emissioner. Samtliga leveranser trycktes i cylinderpress och på ett gulaktigt slätt papper. Cylinderpress eller snällpress var en avsevärt effektivare tryckmaskin. Nu kunde man med hjälp av biträden som hade olika arbetsuppgifter som matning, igångsättning via pedaler och utmatning producera upp till 1.000 frimärkskartor i timmen, att jämföra mot Sparretidens handpress (digelpress) som tillät cirka 70-100 ark i timmen.

Frimärken av siffertyp (ringtyp) hade tydlig valör beteckning.

Nya valörer.

Ringtypsfrimärken

Den första stora prövningen för Pehr Olof Bagge blev framställningen av de nya siffertypsfrimärkena, där nio valörer skulle emitteras den 1 juli 1872. Begreppet siffertypsfrimärken blev senare namnändrat till den mer bekanta benämningen ringtypsfrimärken. Under de första månaderna 1872 utfördes originalgravyrerna till dessa frimärken av gravören Julius Lepper i Berlin. Han levererade även de första tryckplåtarna till dessa. Förväntningarna på de nya frimärkena var stora. Det var den första emissionen som framställts under Bagges ledning som nu skulle produceras i cylinderpress. Ett nytt och oprövat plåtmaterial väntade med tidsödande upplappningstester, plåtinpassningar och infärgningsrutiner.

1 riksdaler i typ 1.

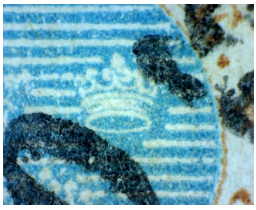

Oretuscherade kronor.

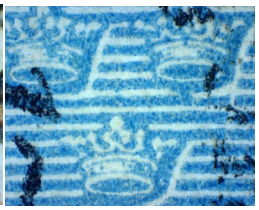

Retuscherade och tydligare kronor.

Prisbelönt frimärke

Man kan nog utgå från att ”skarpt läge” gällde när de första tryckupplagorna ringtypsfrimärken framställdes, i synnerhet för det tvåfärgade riksdalermärket, som fordrade två trycktillfällen med olika tryckplåtar. Den skärpta uppmärksamheten resulterade troligen i den tidiga upptäckten av de konturlösa kronorna i Sveriges riksvapen (F27 typ I). Ringtypsfrimärkena blev en framgång genom sin enkelhet och tydlighet och därmed mer användarvänliga för både postpersonal och allmänhet. I samband med frimärksjubileet 1955 fick en jury uppdraget att utse vårt lands tio vackraste frimärken genom åren. Som det äldsta av dem valde man 1872 års siffertypsfrimärke av valören 3 öre.

Populärt frimärke 1955.

Tidig bortgång

Pehr Olof Bagges tid som frimärkstryckare blev dock mycket kort då ödet ville annat. Efter en tids sjukdom hade han rest till västkusten för konvalescens men avled i Varberg den 2 augusti 1872 i hjärtsvikt, endast 38 år gammal. Verksamheten fick nu skötas av den yngre brodern Jacob Bagge och ett halvår senare skrevs kontraktet med postverket över på honom.

Jacob Bagge 1848-1892

Uppgifterna om Jacob Bagges liv och leverne är till skillnad mot broderns och framförallt faderns förvånansvärt knappa i litteraturen. Genom kompletterande information från släktingar, dödsrunor och arkiv går det ändå att teckna en hygglig bild av denne skicklige sedel- och frimärkstryckare. Han föddes i Tumba 1848 som den yngste av Jonas Bagges sex barn. Efter studentexamen gick Jacob Bagge en 3-årig teknikutbildning vid Gewerbeakademin i Berlin. Han studerade sedan olika tillverkningssätt av sedlar i Paris, St.Petersburg och Wien. Hans framtida yrkesval förefaller redan här som förutbestämt och man anar faderns uppmaning om att införskaffa kunskap och erfarenhet på kontinenten. Efter återkomsten till Sverige 1868 väntade uppgifter på familjens tryckeri. Ett år

Jacob Bagge i 20-års åldern.
Foto i privat ägo.

Mathilda Bagge, född Sievers.
Foto i privat ägo.

senare blev han också biträdande föreståndare för riksbankens sedeltryckeri, där brodern Pehr Olof var nyutnämnd föreståndare. Trots att arbetsuppgifterna hopade sig över den unge Jacob fanns ändå kärleken närvarande.

Familjen

Vid 23 års ålder gifte sig Jacob Bagge med Mathilda Maria Louise Sievers och de fick sju barn tillsammans. En ännu på 1960-talet levande person, som vid unga år träffat Jacob Bagge, minns honom som en mycket vänlig och gästfri person. Fritid var nog annars en bristvara på grund av den tunga arbetsbördan. De stunder som ändå gavs tillbringade han gärna på sitt sommarställe i Fisksätra alldeles intill Fisksätraviken, sydost om Stockholm. Till familjens hjälp fanns en trädgårdsmästare som skötte den vackra parkliknande trädgården och barnjungfrun Tora som såg till den stora barnaskaran. Här kunde Jacob arbeta vid en svarv och skapa olika alster, bl.a. smycken i ädelmetall. Under sina utlandsår hade han fått många goda

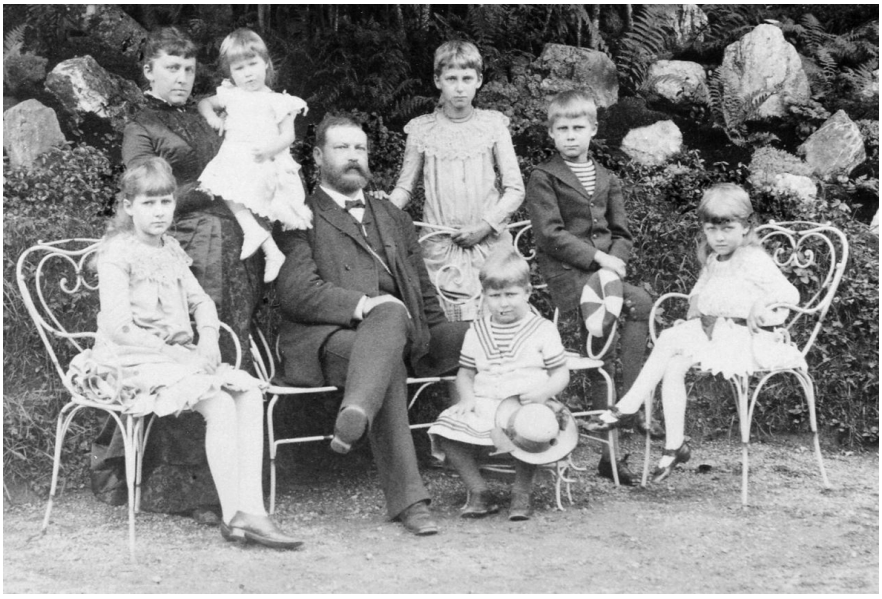

Familjen Jacob Bagge. Fisksätra 1886. Foto i privat ägo.

vänner och förbindelser, särskilt i Frankrike. Han var inte själv konstnär, men hade en god förmåga att omge sig med dugliga konstnärer.

Skeppsbron 40

Det privata tryckeriet hade grundats 1859 av Jonas Bagge och låg då på Repslagaregatan 8 på Söder. Jonas var vid den tiden även föreståndare för Riksbankens sedeltryckeri i det så kallade ”Lilla Bancohuset” på Skeppsbron 42. När fastigheten intill, Skeppsbron 40, blev till salu såg han flera praktiska fördelar. Lokaliteterna var större och närheten till riksbankens tryckeri skulle spara onödig restid. 1868 förvärvades det vackra huset som uppförts av den rike grosshandlaren Roland Eliaeson i slutet på 1600-talet.

Familjen Bagges privata våning på Skeppsbron 40. Äldste sonen Nils spelar piano. Foto från 1892 i privat ägo.

Huset är byggt i holländsk klassicism där stildragen pekar mot Nicodemus Tessin d.y. som ansvarig arkitekt. Många känner nog igen dess fasad från TV-serien Rederiet. Pehr Olof Bagge lät modernisera hela fastigheten under 1871, då den renoverades för att få luft och ljus. Gårdshusets lägenheter byggdes om till tryckerilokaler. En varmluftsledning drogs genom alla våningarna för att på detta ovanliga sätt värma upp tryckerilokalerna. Rummen österut mot Skeppsbron blev privat bostad för familjen Bagge.

Skeppsbron 40 omkring 1890. Foto: Stockholms stadsmuseum.

Personal och maskinpark

Under Jacob Bagges tid växte tryckeriet och 1883 fanns 43 anställda, varav en sättare, 8 tryckare, 4 lärlingar, 27 manliga och 3 kvinnliga biträden. I huset fanns 16 tryckpressar varav fem maskintryckspressar för boktryck. Maskinparken var den fjärde största i Stockholm och till drivkraft användes ånga. Förutom frimärken, brevkort och frankokuvert framställdes även kvittenskuponger och sparmärken åt Postsparbanken. Detta var dock inte den huvudsakliga sysselsättningen. Större delen av produktionen bestod av sedeltryckning, obligationer, aktier och andra värdepapper. Bland kunderna märktes främst privata banker runtom i landet.

Enligt kontraktet skulle Bagge stå för framställning av tryckmaterialet. För detta ändamål fanns ett stereotypgjuteri samt möjlighet att utöva galvanoplastik för tillverkning av tryckformar. Bland personalen märks den skicklige gravören Max Mirowsky som anställdes vid 23 år ålder år 1881. År 1896 var hans månadslön 300 kr, vilket idag motsvarar cirka 18.500 kr.

Kvartsplåt av 12 öre ringtyp med skruvhål.

En arbetsdag på tryckeriet

Det visade sig snart att Jacob Bagge var en driftig och skicklig tryckerichef. Frimärkskartorna var till en början av mycket hög kvalité som möjliggjorts genom noggranna förberedelser. Samtliga svenska frimärken före 1891 var framställda i boktryck (högtryck) där de upphöjda partierna som ramar, linjer, streck och bottenmönster i klichéerna avsatte tryck mot frimärkspapperet. Valörsiffrorna var nedsänkta och blev således otryckt vita. Tryckplåten var oftast uppbyggd av fyra kvartsplåtar om 25 märkesbilder. Tjänste- och lösenfrimärkens tryckplåtar hade dock annorlunda sammansättningar.

Gravören Max Mirowsky 1858-1939.
Foto: Wolfenstein, Stockholm 1931.

Oavsett plåtarnas klichémontage var det ytterst viktigt att samtliga tryckande partier var exakt lika höga, men vägen dit var ofta lång och mödosam.

Tryckpressen

Boktryckspressen, också kallad snällpressen, var av cylindertyp och märket Koenig & Bauer och drevs med ånga. Tryckningen utfördes på enkelark (halvark) med plats för 100 frimärken. Papperet levererades från Tumba pappersbruk som helark (cirka 30 x 52 cm) men delades innan tryckning. Efter ”intagningen”, det vill säga tryckplåtens inpassning i pressen, påbörjades däckelns upplappning. Det var ett förarbete som var helt avgörande för tryckets kvalité. Något förenklat kan själva tryckmomentet beskrivas som att tryckpressens cylinder med uppbyggd

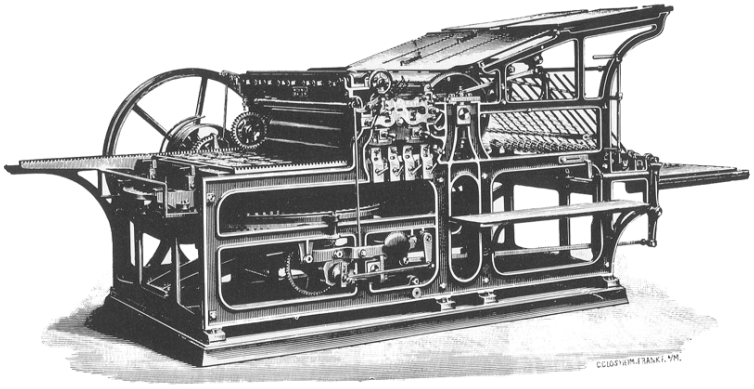

Cylinderpress av märket Koenig & Bauer.

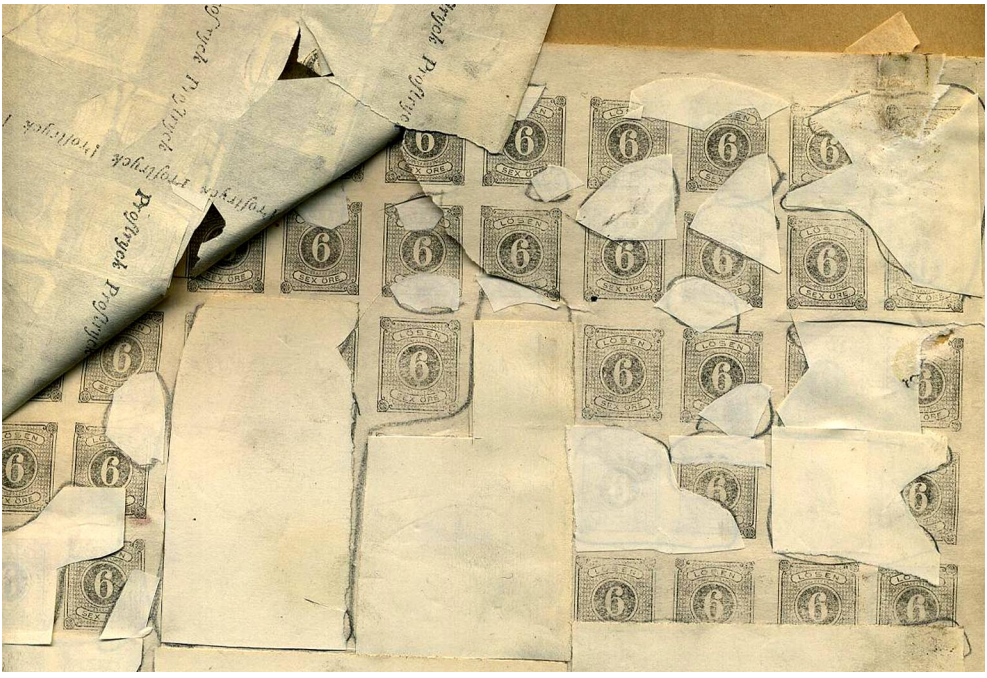

Ett första och andra korrekturavdrag med upplappningar.

däckel rullade över den infärgade tryckplåten. Däckeln bestod av flera lager tunt papper som hölls på plats av en spänd däckelduk. Genom ett första korrekturavdrag av tryckplåten kunde man se om vissa frimärksbilder framstod svagare eller starkare. Även mindre partier med tryckbortfall eller genomslag kunde ringas in. Det tålamodsprövande arbetet att uppnå ett jämnt fördelat tryck tog nu sin början.

Den viktiga upplappningen

På korrekturavdraget klistrades små papperslappar över de trycksvaga partierna, medan utskärningar gjordes där trycket var för hårt. Ett nytt avdrag togs som kontroll och placerades därefter ovanpå det tidigare, som underlag för nya lappningar. Proceduren upprepades flera gånger och bunten avdrag växte i takt med att trycket successivt förbättrades. Det var ett arbete som tog lång tid, ibland dagar, innan tryckaren blev nöjd. Bunten pappersark med sina ”mosaiker” av påklistringar och utskärningar placerades slutligen under däckelduken och därmed var det klart

Trycksvagt parti (inringat) före upplappning.

för tryckning. Några avdrag togs nu inledningsvis för kontroll av tryckplåtens infärgning, vilket ofta gjordes på särskilt provtryckspapper, som var märkt exempelvis ”Proftryck” eller ”SPECIMEN PROFTRYCK MACULATUR”. Dessa provtryck brändes sedan i tryckeriet. De viktiga ”mosaikmallarna” sparades dock och förvarades tillsammans med sin tryckplåt i låsta kassaskåp. Ovanstående bilder visar upplappningsarbeten på korrektur av lösenmärken, förvarade i Postmuseum.

Arbetsmiljön

I takt med den stigande frimärksförbrukningen ökade också frimärksförrådets beställningar till Bagge. Tryckpressarna i det s.k. snällpressrummet på andra våningen i Skeppsbron 40 utnyttjades flitigt. Vid en boktryckspress arbetade oftast två personer, iläggare och faktor, ibland fanns även en lärling behjälplig med olika handräckningstjänster. Vid tryckning av större upplagor, som exempelvis 12 öre ringtyp, användes sannolikt flera tryckpressar samtidigt. Efter cirka 500 tryckta kartor stoppades tryckpressen för kontroll och torkning av tryckplåten. Arbetspassen var krävande och endast korta pauser medgavs för mat och naturbehov. Portomärken, de som idag heter lösenmärken, trycktes i mån av tid, oftast efter det ordinarie tryckpassets slut. Pressade tidsscheman kom ibland att inverka på tryckplåtarnas rengörningsrutiner. Fullslagna tryckplåtar innebar att färgrester och pappersfibrer ansamlats, ofta mellan klichéns uppskjutande ramar eller siffror. Slarvet visade sig sedan som oönskat tryck på frimärksbilderna. Hafsig och omild behandling vid rengöringen kunde också förorsaka nötning och repskador på tryckplåtarna.

Fullslagna plåtar. Slarvig rengöring av tryckplåten resulterade i ansamlingar av smuts.

Olika slags tryckfel

Tryckarens arbete var komplext, där många faror ”lurade i vassen.” Det gällde att ha full kontroll på maskiner och tryckmateriel, men också koordination och disciplin vid alla förekommande arbetsmoment. Omständigheter som rummets temperatur, fuktighet, damm och till och med närvaron av insekter var av betydelse. Naturligtvis uppstod fel, antingen återkommande sådana från skador i plåtmaterialet eller tillfälliga, oftast orsakade genom den mänskliga faktorn eller temporära materialbrister.

Hyssjning uppstod om pappersarket rort sig under tryckmomentet.

Pappersrelaterad suddighet.

Hyssjning

Hyssjning uppstår i regel om pappersarket rört sig, ”hasat” under tryckningsögonblicket. Resultatet blir suddiga tryck, ofta med tjocka oskarpa ramar på frimärken i kartans marginaler. Suddiga tryck kan också förklaras av ett otillräckligt limmat papper. En pappersleverans från Tumba pappersbruk 1877 var av särskilt dålig kvalité. En väl avvägd tillsats limämne i pappersmassan var nödvändig för att tryckfärgen inte skulle flyta ut eller sugas upp av frimärkspapperet. Suddiga a-nyanser

av 20 öre ringtyp (F33a) är exempel på det senare.

4 öre ringtyp med spegeltryck.

Tvåfärgad siffertyp med partiellt spegeltryck.

Spegeltryck

Spegeltryck tillkom då tryckpressen kördes tom, det vill säga utan papper. Färg avsattes på däckelns filtduk och nästföljande ark fick spegelvänt tryck på sin baksida. Partiella spegelavtryck uppstod på samma sätt, med den skillnaden att papperet vikts. Den invikta fliken blottade cylindern fri för avtryck i motsvarande mån. Spegeltryck kunde också uppstå i den tryckta bunten då en frimärkskarta som inte hunnit torka, smetat av sig mot ovanliggande kartas baksida.

Pappersveck

Bland pappersrelaterade avvikelser hittar man ”dragspel” som uppstått genom att det fuktiga frimärkspapperet bildat veck på cylindern inför tryckningen. När vecket slätats ut syns

Dragspel uppstod om papperet veckat sig före tryckningen.

Veck som bildats efter tryckning men före perforeringen.

det som en vit otryckt strimma över märkesbilden. Veck kunde också bildas efter tryckningen, innan perforeringen. Den tryckta kartan var fuktig och något sladdrig när den lyftes från pressens utläggningsbord. Om den sedan perforerades med ett dolt veck uppstod frimärken med förstorade hörn.

Tvåfärgade frimärken

För tvåfärgade frimärken som trycktes med två olika plåtar var precisionen i arkmatning extra viktig. Iläggarens uppgift var att mata pappersarken till exakt läge i tryckpressens griparmar. Slarv eller felinställda linjaler gav oönskade förskjutningar mellan trycken. Det resulterade också i förskjutningar av arkens marginalvattenmärken eller kontrolltryckta posthorn på frimärkskartornas baksidor. Som om inte det var nog fanns ännu en svårighet att ta med i beräkning. Pappersarken fuktades alltid innan tryckning i syfte att bättre suga åt sig färgen. Den efterföljande torkningen innebar en krympning som ibland var svårkontrollerad. Förskjutna mittpartier uppstod på ringtypens kronvalörer liksom felplacerade siffror och huvuden på tvåfärgad siffertyp respektive 1 krona Oscar.

Oönskade förskjutningar mellan färgerna.

Förskjuten valörsiffra.

Förskjutna tryck på tjänste- och lösenfrimärkenas högvalörer är ytterligare exempel på felaktig arkmatning/papperskrympning. Följden blir oestetiska överlappningar eller förargliga glipor mellan färgfälten. Kartornas ojämna krympning påverkade även graden av snedperforering, speciellt för de stora tjänstefrimärkena.

Oönskat skräp

I den vanligtvis varma och smutsiga tryckerilokalen kunde hårstrån, tagel, pappersbitar, flugor och övriga partiklar virvla runt. Att helt skydda tryckplåtar och fuktat frimärkspapper från dessa objudna gäster var naturligtvis omöjligt. Främmande föremål som lossat från den tryckta kartan efterlämnade vita avtryck. Om skräpet satt fast på tryckplåten syntes det i trycket som en färgplump omgiven av en diffus vit ring.

Skräp som kommit med i trycket.

Spår efter hårstrå eller liknande.

Färgens egenskaper

Färgens sammansättning och konsistens går ofta att utläsa i trycket. Olika tillsatser av olja och hartsprodukter tillsattes för att erhålla rätt konsistens. Felaktiga doseringar ökade risken för att flammiga, flödiga eller torra tryck skulle uppstå. Papperets roll var viktigt i sammanhanget. Det handgjorda tumbapapperets kvalité skiftade stort, liksom dess påverkan på tryck och färg. En märklig händelse inträffade 1875 då en upplaga 20-öres frimärken trycktes. Vid tillfället användes av okänd anledning en lättflyktig tjärfärg istället för det brukliga färgämnet cinnober. Färgvalet fick ödesdigra konsekvenser då färgen efter ett tag bleknade av ljusets inverkan till oigenkännlighet. Frimärkskartorna återkallades och övertrycktes hösten 1876 med den rätta färgblandningen. Frimärket 20 öre på 20 öre är det enda dubbeltryckta frimärket som sanktionerats av poststyrelsen. Nedslitet och eftersatt plåtmaterial lämnar också spår efter sig i trycket. Streckade valörsiffror, hopklumpade bottentryck, skruvavtryck och klichékantlinjer är bara några exempel på fynd som glädjer frimärkssamlaren.

Oljig färg.

20 öre blekorange.

20 öre på 20 öre med båda trycken synliga.

Tryckfelet 20/Tretio

Under Jacob Bagges tid inträffade dock ett tryckfel som fick allt annat att blekna i jämförelse. Om än inte av samma dignitet som den gula 3-skillingen så är tillkomsten av de båda rariteterna påfallande lika. Händelsen inträffade under arbetsveckan som inleddes den 15 december 1879. När man granskade tryckplåten inför en rutinbetonad tryckning av 20-öresvalörer upptäcktes att en kliché var skadad. Då tiden var knapp valde man att såga ut en kliché från en 30-öresplåt. Ur denna svarvades mittpartiet bort och ersattes med mittdelen 20. I hastigheten glömde man samtidigt att ersätta textbandet ”Tretio”. I samlarkretsar skulle det inte dröja många veckor innan misstaget upptäcktes. I början av 1880 slog en skarpögd tobaks- och frimärkshandlare från Stockholm larm.

Kvartsplåt med den destruerade 20/Tretio klichéen.

I en kungörelse daterad 5 februari 1880 beordrade Poststyrelsen alla berörda postanstalter och underlydande stationer att kontrollera sina 20-öres kartor. Feltrycket fanns som fjärde märke i den fjärde raden uppifrån räknat (position 34). De anträffade feltrycken skulle omgående sändas till frimärksförrådet för utbyte. 970 exemplar hade dock hunnit säljas. Jacob Bagge bad postverket om ursäkt för tryckeriets förbiseende och förklarade sig villig att gottgöra den skada som uppstått. Skadeersättningen till postverket sattes till 1 krona och 36 öre. Det var en bagatell i jämförelse mot den prestigeförlust som misstaget inneburit för Jacob Bagge. Feltrycket med sitt dubbla budskap 20/Tretio blev nu en världsnyhet och ett begärligt internationellt samlarobjekt.

Textband med felaktig beteckning.

Feltrycket använt i Sävsjö 1880.

Gummering

Efter att de tryckta frimärkskartorna torkat väntade gummering. Vanligtvis användes gummi arabicum med en anpassad tillsats av glycerin. Vissa perioder tillsattes också dextrin för att dryga ut det dyra gummit. Genom en cylinderanordning kom frimärkskartornas undersida att nudda ytan med gummilösningen som förvarades i ett tråg. Efter torkning i ett för ändamålet anpassat rum packades frimärkskartorna i buntar för vidare leverans till frimärksförrådet.

Frimärksförrådet

Frimärksförrådet låg i en av postverkets lokaler på Lilla Nygatan 6. Med tiden växte verksamheten, varför mer utrymme behövdes. Lokalfrågan fick sin lösning i oktober

Frimärksförrådet på Lilla Nygatan 6, nuvarande Postmuseum.

1890 då Kongliga Patentbyråns åtta rum på andra våningen blev lediga och frimärksförrådet kunde flytta in. Nu för tiden används lokalerna till Postmuseums bibliotek. Frimärksförrådet som sorterade under kammarkontoret, sköttes av en förvaltare och ett antal kontrollanter och biträden. Deras uppgift var att kontrollräkna alla slags frimärken, brevkort, frankokuvert, sparmärken och kvittenskuponger beställda av Postsparbanken. Vidare tillkom det kontrollanten att bevara samtliga beställningar av dessa. En annan plikt vara att utöva kontroller av frimärksframställningen, perforeringen, tryckets renhet och att färgen överensstämde med de normalblad som förvarades hos förste kontrollanten. På frimärksförrådet expedierades alla rekvisitioner av frimärken och övriga postala värdepapper från postkontoren.

Arbeten i posthusets lokaler

All perforering hade sedan 1 februari 1864 utförts i postverkets lokaler av säkerhetsskäl. Perforeringsverktygen som användes monterades i Sparres gamla digelpress för att uppnå större kraft. Både perforeringsverktyget och tryckpressen var postverkets egendom sedan 1857 då man köpt dessa från Pehr Ambjörn Sparre.

Fem till sex frimärkskartor nålades fast i en träram som sedan monterades i

Dubbeltand efter nålbrott i perforeringsverktyget.

Kraftig snedcentrering efter felaktig inpassning i perforeringsverktyget.

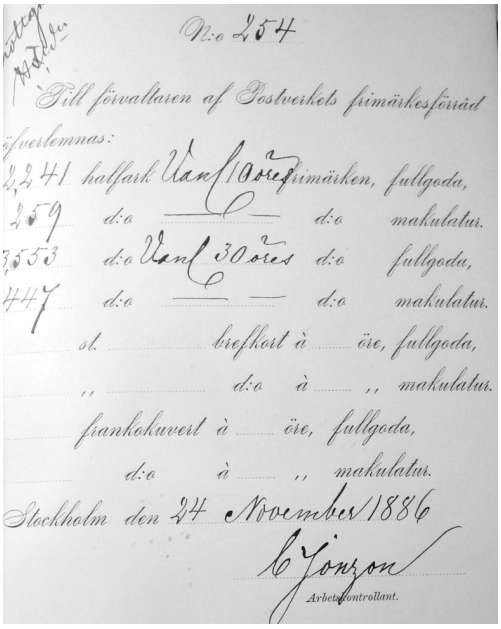

No. 254

Till förvaltaren af Postverkets frimärkesförråd

öfverlemnas:

2,241 halfark Vanl 10 öres frimärken, fullgoda,
259 d:o —— d:o makulatur.
3553 d:o Vanl 30 öres d:o fullgoda,
447 d:o —— d:o makulatur.
..... st. ..... brefkort à ..... öre, fullgoda,
..... ,, ... d:o à ..... ,, makulatur.
..... frankokuvert à ..... öre, fullgoda,
..... d:o à ..... ,, makulatur.

Stockholm den 24 November 1886

C Jonzon

Arbetskontrollant.

Upprättat reversal vid mottagen leverans från Bagges Sedeltryckeri.

perforeringsverktyget. Slarvig nålning eller lossnade kartor var en vanlig orsak till felperforeringar av varierande grad. Andra bakomliggande orsaker var att tryckplåtarnas klichéuppbyggnad inte alltid stämde med måtten på nålplattan i perforeringsverktyget, vilket gav bland annat snedcentrerade lösenmärken.

I samband med att Jacob Bagge övertagit hela tillverkningen av frankokuvert och brevkort 1880 flyttades den i sin helhet till frimärksförrådet. Även tillverkningen av kortbrev skedde på frimärksförrådets tryckeriavdelning som blev beteckningen på lokalen på Lilla Nygatan 6. I praktiken var det en specialarbetsplats för Bagge som stod under särskilt överenskommen kontroll. Från 1 januari 1904 flyttades den över till det nya posthusets lokaler på Vasagatan.

Perforeringsverktyg monterat i Sparres digelpress (Postmuseum).

Tryckaren Almgren från Bagges Sedeltryckeri perforerar frimärkskartor på Lilla Nygatan 6.

Hårt arbete

Barnbarnet Lorentz Bagge har berättat att Jacob hade lätt att brusa upp och var ofta hetsig till sin läggning. Förklaringen till humörsvängningarna låg kanske i det tuffa arbetsklimatet, där hård konkurrens och långa arbetsdagar tillhörde vardagen. År 1881 erbjöds Jacob tjänsten som föreståndare för Riksbankens sedeltryckeri. Den tidigare föreståndaren Carl Axel Nyman hade hastigt avlidit, endast 41 år gammal. Tjänsten var fordrande, men erbjöd flera fördelar utöver lönetillskottet. Läget var en sådan fördel då fastigheterna låg intill varandra där endast några meter tullgränd skiljde det egna tryckeriet från riksbankens byggnad. En annan var förmånen att få använda Riksbankens tryckpersonal för eget bruk vid tillfällen då de var sysslolösa.

Spänt förhållande

Relationen till postverket var periodvis inte den bästa och blev med tiden ganska ansträngd. Under åren skulle kontrakten sägas upp och förnyas ett antal gånger. Klagomålen från Bagges sida gällde ofta det handgjorda Tumba-papperets beskaffenhet, där kvalitén i pappersleveranserna som tidigare nämnts varierade stort. Postverkets uppfattning var i regel annorlunda och man tyckte Bagge överdrev. Nya anbud infordrades, t.o.m. från Danmark och Norge. Ingen kunde dock konkurrera med Bagges priser, varför han vann samtliga upphandlingar.

Blå posthorn

I slutet på 1885 fick generalpoststyrelsen nog av den återkommande kritiken mot papperet och gav Jacob tillstånd att själv välja pappersleverantör. Alla svenska frimärken fram till 1886 hade tryckts på handgjort lumppapper från Tumba pappersbruk. Nu infördes ett maskintillverkat papper av tyskt ursprung. För att postverket skulle få fullständig kontroll på frimärkstryckningen försågs arken med kontrolltryck. På baksidan i marginalens övre högra hörn trycktes ett femsiffrigt löpande kontrollnummer som föregicks av en bokstav – litterabeteckning. Även 100 små blå posthorn påtrycktes, ett för varje frimärkes baksida. Dessutom fanns

Arkdel med blå posthorn och kontrollnummer år 1886.

Frimärken började framställas i djuptryck år 1891.
Ett 5 öre Oscar II, stämplat utgivningsdagen 25 mars 1891.

åtta större posthorn i kartans marginaler. Kontrolltryckningen utfördes i boktryck, sannolikt av Bagges personal under uppsikt av någon kontrollant, innan den egentliga frimärkstryckningen tog sin början.

Kopppartryck

År 1891 är en milstolpe i svensk frimärksproduktion, då det första frimärket framställt i koppartryck ges ut. Med koppartryck, en djuptrycksmetod, kan en mer nyanserad och detaljrikare bild erhållas, speciellt lämpligt för porträttfrimärken. Till skillnad mot boktryck som har sina tryckande partier upphöjda i plåten är det vid koppartryck nedsänkta gravyrspår som fylls med färg och avsätts på papperet. Stora förberedelser, provtryck och tester hade gjorts innan de första 5- och 20-öres frimärkskartorna med Oscar II:s porträtt kunde lämna tryckeriet i början av 1891. De skulle snart följas av fler valörer i utgåvan och djuptryck kom från och med nu att successivt ta över som gängse tryckmetod. Papperet var maskintillverkat vid Klippans pappersbruk och från början vattenmärkt med kungliga kronor, en för varje enskilt frimärke.

En epok tog slut

Natten till den 6 juli 1892 inträffade något tragiskt. Jacob Bagge avled plötsligt och oväntat, endast 44 år gammal. I tidningarnas dödsrunor framgick att han dog av hjärtslag utan någon föregående sjukdom. Det dubbla chefskapet som föreståndare för Riksbankens sedeltryckeri och det egna tryckeriet hade uppenbarligen tärt hårt på hälsan. På fotografier från cirka 1890 syns han som en trött och i förtid åldrad man. Tryckerinäringen var slitsam, även brodern Pehr Olof och konkurrenten Carl Axel Nyman hade gått bort vid för tidig ålder. Med anledning av Jacobs död väcktes nu frågan om postverket skulle överta tillverkningen av frimärken och helsaker i egen regi. Det visade sig att det skulle bli en mycket dyr affär, så man beslöt sig för att avstå.

Jacob Bagge cirka 1890. Beskuret foto i privat ägo.

DÖD.

Tillkännagifves
att
Föreståndaren för Riksbankens
sedeltryckeri
Jaçob Bagge,
född den 2 Januari 1848,
stilla afled
natten till den 6 Juli 1892,
djupt sörjd och saknad af maka, barn,
anhöriga, underhafvande och vänner.
Sv. Ps. nr 491, v. 2.

Dödsannons i *Stockholms-Tidningen* 9 juli 1892.

Tiden efter Jacob Bagge

Efter Jacob Bagges plötsliga frånfälle ombildades firman till ett aktiebolag, vilket också köpte tryckeriet. Efter försäljningen uppstod en tvist om äganderätten till en samling tryckprov av banksedlar och andra värdepapper. Det framgår inte av handlingarna i arkivet hur denna tvist löstes. I och med bolagsbildningen slutade familjen Bagges direkta anknytning till tryckeriet som långt in på 1900-talet verkade under namnet AB Jacob Bagges sedeltryckeri.

Företaget fortsatte att trycka frimärken för postverket ända fram till 1916, då situationen blev ohållbar. Efter 44 års samarbete sade man upp kontrakten med postverket. Tryckeriet var överansträngt och förtjänsten dålig. Tryckutrustningen var vid tiden inte anpassad för de stora upplagor av koppartrycksmärken som beställdes. Arbetsveckan hade 1914 sänkts till 51 timmar och tryckeriet tvingades till ständigt övertidsarbete. Frimärkstillverkningen sysselsatte nu 46 personer med en sammanlagd årslön av 140.000 kr, i dagens penningvärde cirka 5 miljoner. Uppsägningen kom helt oförutsedd för postverket, men man lyckades enas om en förlängning av kontraktet till och med utgången av år 1919, mot höjd ersättning. Från 1920 framställdes frimärken av postverket i egen regi med den nyinköpta Stickneypressen som producerade frimärken i långa pappersbanor, s.k. bandfrimärken. En epok var över medan en ny stod för dörren.

Källor och litteratur

Christersson, Cecilia,
Barnbarnsbarn till Jacob Bagge.

Riksarkivet, Arninge,
Leveransanbud å frimärken och frankokuvert.
1871.

Stockholms stadsmuseum.
Fotografi på Skeppsbron 40.

Bagge, Ragnvald,
Släkten Bagge från Marstrand.
(Stockholm) 1977.

Bagge, Lorentz,
Genealogisk öfversikt öfver de ofrälse Baggesläkterna i Sverige.
Stockholm 1906.

Facit Special,
2014.

Gustafsson, Mats,
Tjänstefrimärken i stort format 1874-1910 (Filatelihandboken A:2).
(Boden) 1991.

Haij, Curt,
Sedeltryckarna Nyman.
Postryttaren 1971.

Haij, Curt,
Svensk lösen.
Stockholm 1973.

Handbok över Sveriges Frankotecken 1855-1963.
Stockholm 1964.

Klemming, G.E & Nordin, J.G
Svensk boktryckeri-historia 1483-1883.
Stockholm 1883.

Lorentzon, Peter,
Dragspel på frimärken.
Skillingtrycket Svensk Filateli 2012:4.

Lorentzon, Peter,
Plåtsprickor.
Skillingtrycket Svensk Filateli 2011:6.

Lorentzon, Peter,
Ringtypemissionens problembarn.
Skillingtrycket Svensk Filateli 2012:5.

Lorentzon, Peter,
En riksdaler med oretuscherade kronor.
Skillingtrycket Svensk Filateli 2012:6.

Mattson, Robert,
Postmuseum: introduktion till frimärksvåningen.
Stockholm 1990.

Nathorst-Böös, Ernst,
Om svenska sedlar.
Esseltes årsbok 1969.

Svenska släktkalendern.
Stockholm 1980.

Strandell, Nils,
Feltrycket 20-Tretio.
Filatelia 1946.

Svenson, Gilbert,
Stildrag hos våra frankotecken.
Postryttaren 1962.

Sveriges frankotecken 1855-1905.
Stockholm 1905.

Westberg, Nils,
Sveriges första frimärken.
Postryttaren 1954.

Westberg, Nils,
De svenska frimärksemissionerna 1858-72.
Föredrag i Stockholms Filatelistsällskap den 15 mars 1935.

Åkerstedt, Sven,
Frimärkets bok: Den Baggerska eran.
Stockholm 1957.

Åkerstedt, Sven,
Några frimärksförslag från början av 1870-talet.
Postryttaren 1962.